

Inhaalslag Verspreidingsonderzoek

De mossen van de Habitatrichtlijn:
Geel schorpioenmos & Tonghaarmuts

BLWG Rapport 2004.07

Oktober 2004

In opdracht van Expertisecentrum LNV

Inhaalslag verspreidingsonderzoek, de mossen van de Habitatrictlijn: Geel schorpioenmos en Tonghaarmuts

Projectleiding en redactie:

Laurens Sparrius

Met medewerking van:

Arno van der Pluijm, basistekst en adviezen Tonghaarmuts

Leo Soldaat (Centraal Bureau voor de Statistiek, sectie Natuurstatistiek), adviezen monitoring

Melchior van Tweel (Bureau van Tweel), uitvoering veldwerk Geel schorpioenmos

Menno van Zuijlen (Vereniging Natuurmonumenten), kaartmateriaal

Rapportnummer:

2004.07

Productie:

BLWG

p/a Kongsbergstraat 1

2804 XV Gouda

sparrius@blwg.nl

www.blwg.nl

Opdrachtgever:

Expertisecentrum LNV, Ede (verplichtingnummer 39.120.29)

Deze publicatie kan worden geciteerd als:

Sparrius, L.B., M.J. van Tweel en A. van der Pluijm, 2004, Inhaalslag verspreidingsonderzoek, de mossen van de Habitatrictlijn: Geel schorpioenmos en Tonghaarmuts 2004. BLWG rapport 2004.07. BLWG, Gouda. Met losse bijlage: Informatieblad Tonghaarmuts, 2 pag.

Publicatiedatum:

30 oktober 2004

© BLWG 2004. Alle rechten voorbehouden.

© Foto's: Bart Horvers (Tonghaarmuts), Melchior van Tweel (Geel schorpioenmos en Meppelerdieplanden), Michel Zwarts (biotoop Tonghaarmuts).

Inhoud

Samenvatting	4
1. Geel Schorpioenmos	5
1.1 Inleiding	5
1.2 Over Geel schorpioenmos	5
1.3 Controle van onbevestigde waarnemingen	6
1.4 Methode veldonderzoek 2004	7
1.5 Herkenning en ecologie	9
1.6 Resultaten veldonderzoek 2004	12
1.7 Conclusie veldonderzoek 2004	15
1.8 Aanbevelingen voor het beheer	16
1.9 Opzet voor een monitoringprogramma met vrijwilligers	16
1.10 Referenties	17
2. Tonghaarmuts	18
2.1 Inleiding	18
2.2 De zoekkaart	19
2.3 Melden en controleren van vondsten	20
2.4 Bescherming	20
2.5 Referenties	20
Bijlage 1	21
Kaart 1: Geel schorpioenmos, presentie	22
Kaart 2: Geel schorpioenmos, presentie op luchtfoto	23
Kaart 3: Geel schorpioenmos, absentie/presentie	24
Kaart 4: Geel schorpioenmos, absentie/presentie op luchtfoto	25
Kaart 5: Geel Schorpioenmos, steekproef telgebieden	26
Kaart 6: Meppelerdieplanden, ligging in omgeving	27
Bijlage 2	28
Zoekkaart Tonghaarmuts, voorzijde	29
Zoekkaart Tonghaarmuts, achterzijde	30

Samenvatting

Geel schorpioenmos

In opdracht van het Expertisecentrum LNV heeft de BLWG een onderzoek uitgevoerd naar het voorkomen van Habitatrichtlijn bijlage 2-soort Geel schorpioenmos in Nederland. Geel schorpioenmos blijkt in Nederland alleen voor te komen in de Meppelerdieplanden, in drie kilometerhokken. In 2004 zijn 2875 rasterhokken van 10 x 10 meter met potentieel biotoop (natte graslanden) onderzocht in dit gebied. De soort werd aangetroffen in 388 rasterhokken, vooral in laagten en de oeverzone van sloten. Dit rapport geeft naast de resultaten van het verspreidingsonderzoek ook een advies met betrekking tot toekomstige monitoring van Geel schorpioenmos.

Tonghaarmuts

Het andere in Nederland voorkomende mos dat op Habitatrichtlijn bijlage 2 staat, is Tonghaarmuts. Deze soort heeft als ecologische karakteristiek dat individuen kort levend zijn en de snelle successie in het biotopen waarin de soort voorkomt. Hierdoor is de soort niet goed te monitoren. Omdat Nederland de verplichting heeft het voorkomen van Tonghaarmuts te onderzoeken en populaties te beschermen, wordt voorgesteld om voor het verspreidingsonderzoek maatregelen te treffen, zodat vrijwilligers Tonghaarmuts beter leren herkennen en vondsten van de soort sneller te laten controleren en eerder aanmelden bij de BLWG Databank Mossen.

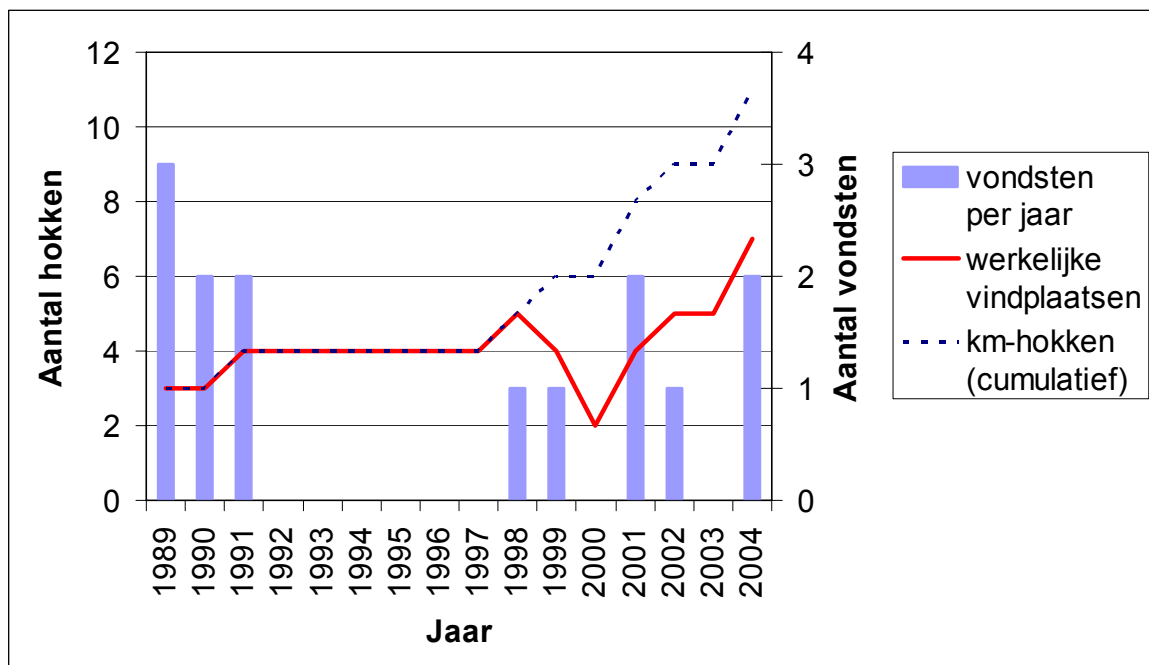
2. Tonghaarmuts

2.1 Inleiding

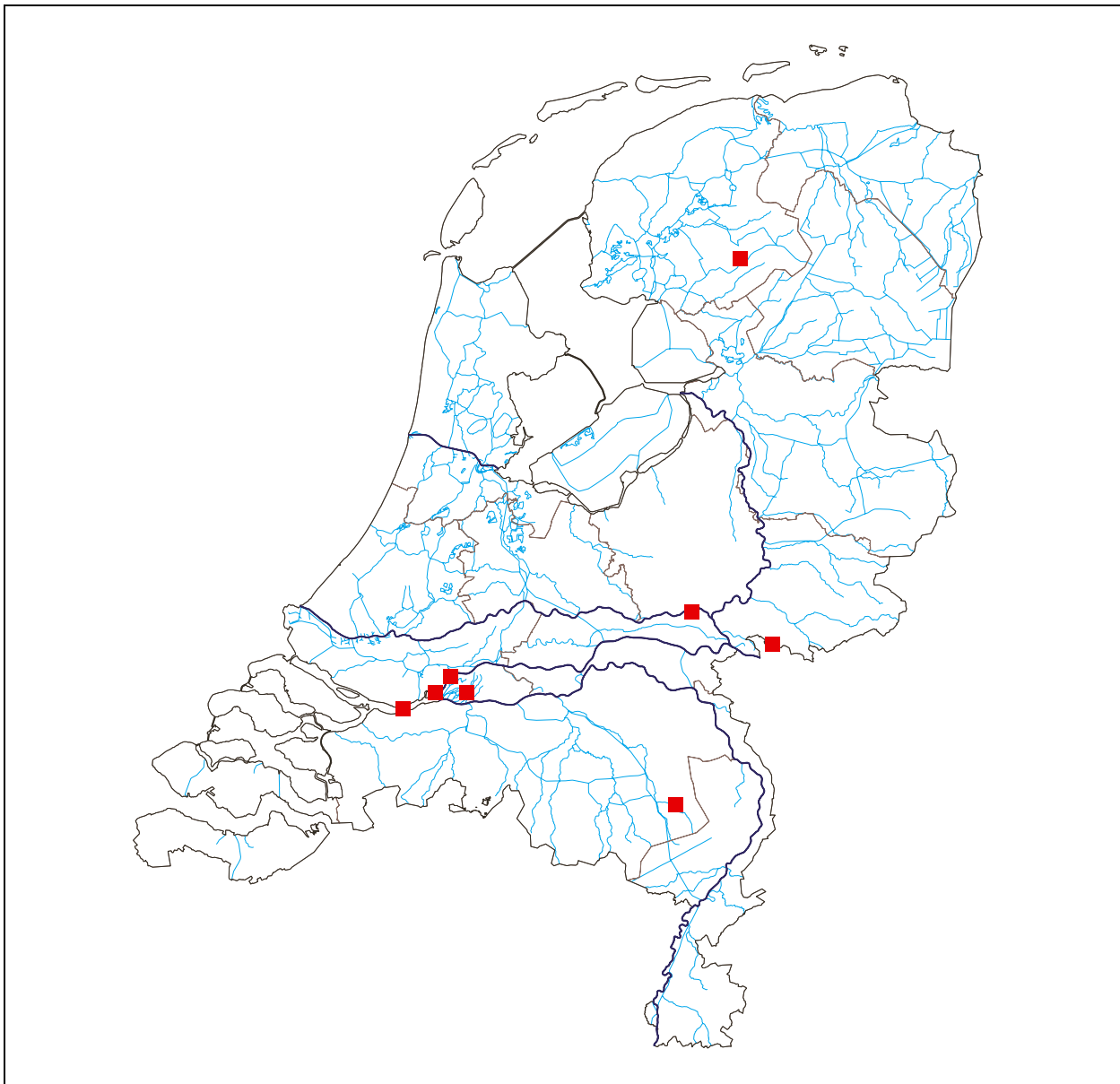
Tonghaarmuts (*Orthotrichum rogeri* Brid.) is nog maar recent uit Nederland bekend. De soort werd in 1989 in de Biesbosch voor het eerst gevonden en in de jaren daarna ook op andere plaatsen in hetzelfde gebied. In de periode 1992-1997 zijn geen nieuwe vondsten gedaan. De afgelopen zes jaar is de soort opnieuw diverse malen in de Biesbosch gevonden. De soort heeft zich echter ook uitgebreid naar andere delen van het land (Figuur 6), steeds op horizontale takken of scheve bomen in bossen langs lijnvormige wateren, of het nu kanalen zijn of het stroomgebied van de grote rivieren.

De oorzaak van de toename (Figuur 5) van het aantal meldingen van deze soort is drieledig: het laatste decennium nemen Haarmutsen (*Orthotrichum* spp. 24 soorten in Nederland), sterk toe door afgenomen zure depositie, het toegenomen areaal aan bos (natuurontwikkeling) en recent meer aandacht voor de lastig te onderscheiden soorten in het geslacht (o.a. Van der Pluijm, 2003).

Tonghaarmuts vertoont in Nederland nomadisch gedrag: de planten leven slechts enkele jaren en vormen tot dusverre geen uitgebreide populaties. Het is dus praktisch onmogelijk om de soort te monitoren in vaste proefvlakken. Monitoring door verspreidingsonderzoek lijkt dus voorlopig de beste optie. Nieuwe vestigingen in Nederland kunnen afkomstig zijn van eerdere Nederlandse vestigingen of van populaties in Zuid-Europa (door middel van lange-afstandstransport). Bij Tonghaarmuts lijkt lokale vestiging tot dusver steeds gevolgd te worden door lokaal uitsterven. Wellicht dat bij een continue beschikbaarheid van geschikte biotopen de soort zich in Nederland echt sterk kan gaan uitbreiden. Bij een nomadische, mediterrane soort zoals Gesloten haarmuts (*Orthotrichum acuminatum*) lijkt zich dit wel in Nederland voor te doen.

Figuur 5. De ontwikkeling in het aantal vondsten van Tonghaarmuts (staafdiagram), het aantal km-hokken waarin de soort ooit gevonden is sinds de eerste vondst in 1989 (- - -) en het aantal km-hokken waarin de soort voorkomt bij een geschatte levensduur van tien jaar per nieuw ontdekte populatie (-). Bron: BLWG Databank Mossen, © BLWG.

Figuur 6. Verspreidingskaart met de uurhokken waarin Tonghaarmuts ooit gevonden is. De eerste vondsten, vanaf 1989, komen uit de Biesbosch. De lichtblauwe lijnen zijn beken en kanalen. Alle vindplaatsen zijn geassocieerd met bossen en lijnvormige wateren. Bron: BLWG Databank Mossen, © BLWG.

2.2 De zoekkaart

Nu de taxonomie van haarmutsen (Welke soorten zijn er in Nederland en hoe kun je ze herkennen?) voldoende is uitgezocht (van der Pluijm 2003) is het mogelijk om Tonghaarmuts onder amateur-bryologen (mossenkenners) verder onder de aandacht te brengen.

Als medium is gekozen voor een zoekkaart: een stevig met plastic gelamineerd vel papier met daarop relevante informatie over de herkenning van de soort. Dit medium wordt succesvol toegepast door onder meer de KNNV om het grote publiek kennis te laten maken met de natuur, bijvoorbeeld met vliegezwammen. Het idee is afgekeken van posters waarop boeventronies prijken (Opsporing verzocht!). In dit geval is de

doelgroep niet het grote publiek, maar zijn het amateur-bryologen, waar de meeste leden van de BLWG onder vallen. Dit concept is nog niet eerder op deze manier toegepast. De zoekkaart mag een ruime hoeveelheid tekst bevatten: bryologen zijn gewend om veel te lezen en determinatieboeken voor mossen zijn vaak schaars geïllustreerd, vaak met alleen de microscopische kenmerken.

Voor de zoekkaart (zie Bijlage 2) is gebruik gemaakt van een aantal recente publicaties over Haarmutsen. Van der Pluijm (2003) geeft een determinatiesleutel, tekeningen en beschrijvingen van alle in Nederland voorkomende soorten. Garilleti e.a. (2002) geven extra onderscheidende kenmerken van Tonghaarmuts ten opzichte van andere Haarmutsen. Tenslotte zijn nieuwe macrofoto's gemaakt van in de Biesbosch verzameld materiaal uit herbarium Van der Pluijm (specimens 1040c (detail kapsel) en 2350 (pollen met jonge kapsels)) en is op de zoekkaart een foto van het wilgenbos opgenomen, waarin de soort in 2004 nabij Arnhem gevonden werd.

2.3 Melden en controleren van vondsten

De zoekkaart vermeldt ook de procedure van het melden van vondsten van Tonghaarmuts. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen vondsten op een bekende vindplaatsen en vondsten uit nieuwe kilometerhokken. Deze procedure staat beschreven in de Inventarisatiehandleiding mossen (Siebel, 2003).

Vrijwilligers die Tonghaarmuts denken te vinden, verzamelen een klein plukje ter determinatie. Overigens kan pas na microscopische controle met zekerheid worden vastgesteld of het inderdaad om die soort gaat. De melding wordt zo spoedig mogelijk doorgegeven aan de databankbeheerder, die de vondst voorlopig als "onbevestigde waarneming" invoert. Tegelijk wordt het verzamelde materiaal naar een controleur (een mossenspecialist) gestuurd ter bevestiging van de determinatie. De controleur rapporteert zijn bevindingen aan de databankbeheerder en deze past de status van de waarneming aan als "gerevideerd" of verwijdert de waarneming indien deze incorrect is.

2.4 Bescherming

Tenslotte is er nog een belangrijk aspect aan de bescherming van de soort: de huidige gebieden waar Tonghaarmuts voorkomt, zijn maar voor 20% Habitatgebieden (Natura2000): alleen de Biesbosch. De vindplaatsen in Friesland en Montferland liggen zelfs niet in een natuurreserveaat.

2.5 Referenties

Garilleti, R., F. Lara & V. Mazimpaka, 2002. New differential characters for *Orthotrichum rogeri* Brid. (Orthotrichaceae, Bryopsida). *Nova Hedwigia* 75: 207-216.

Pluijm, A. van der, 2003. Determinatiesleutel en veldnotities voor de soorten van het geslacht *Orthotrichum* Hedw. in Nederland en België. *Buxbaumiella* 65: 35-52.

Siebel, H.N., 2003. Inventarisatiehandleiding mossen. *Buxbaumiella* 65: 2-28.